

Eliza Walczak
(Polska)

SYMBOLIKA MILITARNEGO ZWYCIĘSTWA W ANTYCZNYM MENNICTWIE GRECKIM

Wśród charakterystycznych dla danego ośrodka czy dość uniwersalnych motywów na greckich monetach pojawiały się niekiedy specyficzne wizerunki przy szczególnych okazjach. Taką okazją mogło być odniesione ważne zwycięstwo, które chciano upamiętnić lokalnie czy ogłosić na szerszym terenie. Starożytni Grecy w ikonografii mieli kilka sposobów na przekazanie propagandy zwycięstwa, z czego najpopularniejszym była bogini zwycięstwa Nike – uskrzydłona postać kobieca z wieńcem i palmą w rękach. Drugim dość popularnym, również zaczerpniętym z symboliki olimpijskiej, był wieniec laurowy umieszczany na głowie. Z czasem rozwijają się inne pomysły na podkreślenie i rozpropagowanie sukcesów wojennych.

Motyw Nike pojawił się w mennictwie greckim już w czasach archaicznych pod koniec VI w. p.n.e. (Olimpia, około 510 p.n.e.), nie możemy go jednak wówczas powiązać z jakimkolwiek konkretnym sukcesem militarnym, raczej jest związana ze sportem, z igrzyskami. Ponadto pojawia się jako jeden z wielu obrazów umieszczanym na monetach Kyzikos (stater i hekte 500-460 p.n.e., wg K. Reglinga w grupie monet 550-480 p.n.e.) lub motyw religijny związany z konkretnym ośrodkiem (Olimpia, jako bóstwo związane z Zeusem). Podobnie rzecz ma się w okresie klasycznym, gdzie kilka ośrodków, szczególnie sycylijskich¹, na stałe włączyło Nike jako element pomocniczy (wieńczącą konie lub jeźdźców jako popularna lecąca postać), też raczej w kontekście sportu².

Aczkolwiek tutaj można spotkać inne symbole triumfu wojskowego, jak chociażby w Syrakuzach **wieniec laurowy**, który pojawił się na głowie nimfy Aretuzy na dekadrachmach Gelona (Demareteion, 480 p.n.e., też w odcięciu lew biegnący jako Kartagina uciekająca), wybitych po zwycięstwie nad Kartaginą w 479 p.n.e. czy **spolia** (elementy uzbrojenia) w odcięciu na rewersie dekadrachm po pokonaniu Ateńczyków przez Syrakuzy w 413 p.n.e.³. Pod koniec V w. p.n.e. lub w jego 2 połowie wreszcie na monetach pojawia się Nike chyba w aspekcie wojennym – trzymająca tarczę na drachmach Kamariny, ale, niestety, trudno ją dopasować do historycznych okoliczności⁴.

Sytuacja zmienia się w okresie hellenistycznym, kiedy to pojawienie się Nike jako samodzielnego wizerunku na rewersach można już powiązać z kampaniami wojennymi lub znaczącymi bitwami. Choć Nike pojawia się na staterach Aleksandra Macedońskiego jako raczej abstrakcyjna idea, symbol kariery wojskowej czy ogólnego powodzenia wojennego niż pamiątka konkretnej kampanii, a być może jako symbol pokonania państwa perskiego, to już unosząca się w powietrzu **Nike wieńcząca** na dekadrachmach indyjskich⁵, gdzie

- 1 Syrakuzy, potem Leontini i Gela oraz Regium i Messana, ponadto z innymi motywami lub samodzielnie: Akragas, Katana, Kamarina; od 1 poł. IV w. p.n.e. bardzo szeroko rozpowszechnione w całej Wielkiej Grecji i na Sycylii.
- 2 A.R. Bellinger, M.A. Berlincourt, *Victory as a Coin Type*, New York 1962, s. 3-11, tabl. I.1,2,4-8, II.1-7, III.1-4.
- 3 G.K. Jenkins, *Coins of Greek Sicily*, London, 1976, s. 20-21, ryc. 11, 12.
- 4 A.R. Bellinger, M.A. Berlincourt, *Victory...*, s. 18, tabl. VI.1.
- 5 M. Olbrycht, *Aleksander Wielki i świat irański*, Rzeszów 2004, s. 84-85.

wieńczy Aleksandra Wielkiego w stroju generała, zdecydowanie sławi jego wschodni sukces. Tu dodatkowo rangę zwycięstwa i egzotykę okoliczności podkreśla na rewersie scena pojedynku ze słoniem indyjskiego władcy Porusa, którego atakuje konno Aleksander.

(il. 1) Nike wieńcząca tropaion, tetrachma Seleukosa I Nikatora (312-281 p.n.e.), Syria, m. Suza, ok. 300-280 p.n.e., ze zbiorów MNW, nr inw. 107886

Nike wieńcząca tropaion na monetach Seleukosa I Nikatora (Suza, po 300 p.n.e., il. 1)⁶ czy **Nike budująca tropaion** na monetach Agatoklesa (Syrakuzy, ok. 305 p.n.e.)⁷ bezapelacyjnie są gloryfikacją zwycięstwa bitewnego. W przypadku Agatoklesa byłoby to pokonanie Kartaginy w Afryce w 305 p.n.e., w przypadku Seleukosa - pokonanie Antygona I w decydującej o władanie nad Azją bitwie pod Ipsus w 301 p.n.e. Na marginesie - z samej okazji Lizymach skopiował wcześniejszy pomysł Seleukosa I i umieścił **swoje imię** na złotych staterach z Nike, co także możemy uważać za swoisty objaw triumfu wojennego.

Między latami 278 i 276 p.n.e. władca Epiru Pyrrus jako władca Sycylii po pokonaniu Rzymian i po kampaniach przeciw Kartaginie wybił dwa rodzaje staterów z **Nike niosącą wieniec i tropaion**⁸.

Z kolei **Nike walcząca** (z piorunem i egidą, ale skrzydlata i bez hełmu) pojawiła się na brązowych monetach Ligi Beockiej w czasie ich zmagania z Etolczykami i po udanej obronie przed inwazją Galów w 278 p.n.e. Tylko czy to jest symbol zwycięstwa, czy tylko znak dzielnej obrony? Kolejna wersja tej bogini na seriach brązów i drachm Beotów to **Nike z trójzębem i wieńcem**, gdzie tym razem trójzęb należy uważać za symbol beocki, a nie morski. B.V. Head łączy początek tej serii z rokiem 197 p.n.e., kiedy to Tytus Flaminius, którego przymusowymi sprzymierzeńcami byli Beoci, pokonał pod Kynoskefalai armię macedońskiego Filipa V. Aczkolwiek dla Beotów byłaby to satysfakcja raczej wątpliwa, stąd ta symbolika czeka jeszcze na swoje wyjaśnienie, pozostając kwestią wciąż otwartą⁹.

Oprócz samodzielnego symbolu zwycięstwa Nike występowała też jako **bóstwo towarzyszące** i związane z innymi głównymi bóstwami takimi jak Zeus czy Atena, podobnie jak niegdyś wieniec, poprzez dodanie czy zastąpienie czegoś we wcześniejszej ikonografii. Czego przykładem mogą być chociażby tetrachmy macedońskiego Antygona Gonatasa wybite po zwycięstwie jego ojca Demetriusza Poliorketesza nad Ptolemeuszem pod Salaminą w 306 r. p.n.e i założeniu nowego miasta Antygonea nad Orontesem, gdzie Nike zastępuje orła trzymanego przez Zeusa (Zeus Aetoforos staje się **Zeusem Nikeforosem**) i wieńczy jego głowę, co być może miało oznaczać, że Zeus dał zwycięstwo, a Nike jest jego wysłanniczką.¹⁰ Podobny zabieg stylistyczny spotkamy m.in. w Syrii, gdzie Seleukos

6 M. Mielczarek, *Towards the Divinity. Once more on the Coins of Seleucus I of the Nike Crowning a Trophy Type*, „Archeologia” LVI, 2005, s. 53, 54-55.

7 G.K. Jenkins, *Coins...*, s. 59, ryc. 73, 74.

8 A.R. Bellinger, M.A. Berlincourt, *Victory...*, s. 32, tabl. VII.8, 9.

9 Tamże, s. 40-42, tabl. VIII.11, 12.

10 Tamże, s. 25-26, tabl. VI.8.

I około roku 303 p.n.e. (tetradrachmy, m. Babilon)¹¹ skopiował pomysł Antygona i co było kontynuowane przez jego następców, m.in. Antiocha IV (175-164 p.n.e.) i późniejszych władców syryjskich.¹² W niektórych przypadkach Nike jest odwrócona od Zeusa i wieńczy imię lub przydomek władcy, ale tak czy inaczej wymowa jest, jak się zdaje, podobna. U Lizymacha około 297 r. p.n.e. Nike wieńczy imię króla trzymana przez siedzącą Atenę¹³ (il. 2), co ma sugerować roszczenia do zwyciężkości i staje się popularnym motywem po jego śmierci w 281 r. p.n.e.

(il. 2) Nike wieńcząca imię króla, tetradrachma Lizymacha (287-281 p.n.e.), Tracja, m. Pergamon, 305-281 p.n.e., ze zbiorów MNW, nr inw. 55280.

Nike mogła symbolizować także **zwycięstwa morskie** lub – ogólniej – zdobycie panowania nad morzami. Przy tej okazji wyposażano ją w rozmaite elementy morskie - aflaston, stylis, prorę. Po raz pierwszy pod koniec V w. p.n.e. pojawiła się **Nike z aflastonom** na litrach i brązach Himery¹⁴, sojusznika Syrakuz, co zdecydowanie wiąże się z upamiętnieniem generała Gylippusa, który złamał ateńskie oblężenie Syrakuz i pokonał flotę ateńską w roku 413 p.n.e., kończąc ateńskie próby dominacji na Sycylii. Natomiast Nike klęcząca z aflastonom na staterach Kyzikos budzi już większe kontrowersje – na pewno upamiętnia zwycięstwo, ale które? Wersji jest kilka, w zależności od datowania tej serii, a rozbieżności sięgają od 475 do 375 r. p.n.e.¹⁵

(il. 3) Nike z trąbą na prorze, tetradrachma Demetriusza Poliorketesa (306-283 p.n.e.), Macedonia, m. Salamina na Cyprze, 301-283 p.n.e., ze zbiorów MNW, nr inw. 106514.

Na staterach Aleksandra w roku 332 p.n.e. po zdobyciu fenickiego Tyru i przejściu floty perskiej na stronę macedońską zamiast palmy **Nike trzyma stylis**¹⁶, co oznacza złamanie panowania perskiego na morzach¹⁷. Nieco inaczej potraktował motyw Nike Demetrios Poliorketes (306-283 p.n.e.), umieszczając postać **bogini z trąbą na prorze** po wygranej nad Ptolemeuszem u brzegów Salaminy na Cyprze w 306 roku p.n.e. (il. 3)¹⁸.

Symbolem thalassokracji, lub czasem tylko dążenia do takowej, stała się też sama **prora** czy, rzadziej, inne elementy wojennych okrętów – stylis i aflaston. Zapoczątkował

11 G.K. Jenkins, *Ancient Greek Coins*, Londyn 1972, s. 280.

12 N. Davis, C.M. Kraay, *The Hellenistic Kingdoms. Portrait coins and history*, London 1973, il. 81, 83, 90, 96, 113.

13 G.K. Jenkins, *Ancient...*, Londyn 1972, s. 217, il. 535.

14 Tu Nike jest podpisana swoim imieniem - ewenement w greckim mennictwie.

15 A.R. Bellinger, M.A. Berlincourt, *Victory...*, s. 18-19, tabl. VI.2, 3.

16 Maszt żaglowy na rufie greckiego okrętu wojennego.

17 M. Olbrycht, *Aspekty propagandy politycznej i portrety monetarne Aleksandra Wielkiego*, [w:] *Haec mihi in ani mis vestris templa. Studia Classica in Memory of Professor L. Morawiecki*, red. P. Berdowski, B. Blahaczek, Rzeszów 2007, s. 80-81.

18 G.K. Jenkins, *Ancient...*, s. 218, il. 536.

to Ptolemeusz I podczas długotrwałego konfliktu z Demetriosem Poliorketesem o panowanie nad wschodnią częścią Morza Śródziemnego, umieszczając aflaston na tetradrachmach obok Ateny i na brązach obok orła Lagidów oraz emitując serie monet z prorą na rewersie – niewielką emisję złotych staterów (głowa Aleksandra w skalpie słonia/prora, m. Aleksandria) i brązów (głowa Aleksandra/prora, m. Cypr)¹⁹.

Jednym z bardziej oryginalnych przykładów jest wykorzystanie postaci **Heraklesa**, jak to widać na monetach beockich po zwycięstwie koalicji nad Spartą w 394 r. p.n.e., gdzie na rewersie Herakles jako dziecko dusi dwa okazałe węże²⁰.

Po udanej kampanii indyjskiej (305 r. p.n.e.) Seleukos I zastosował dwa nowe typy rewersu – **Atena/Artemida powożąca kwadrygą słoni** – jako symbol zwycięstwa w zachodniej części imperium lub sugerujący sukces na wschodzie, a wzięte razem – władanie nad obiema częściami dawnego imperium²¹.

Z mniej oczywistych symboli czy scen triumfu wojennego za takowe uznać możemy umieszczenie **głowy Pana** na tetradrachmach Antygona Gonatasa (277-240/39 p.n.e., il. 4), który to bóg Pan wg Antygona miał mu pomóc zwyciężyć Galów pod Lizymachią w roku 279 p.n.e., wzniecając przysłowiowy „paniczny strach” w szeregach wroga, za

(il. 4) Głowa Pana na tarczy macedońskiej, tetradrachma Antygona Gonatasa (277-240/39 p.n.e.), Macedonia, m. Lizymachia, po 279 r. p.n.e., ze zbiorów MNW, nr inw. 56711.

co Antygon miał go uczcić wybijając na pamiątkę monety z jego wizerunkiem na tarczy macedońskiej, być może z rysami samego Antygona²². Nieco później przypomnieniem tego zwycięstwa były też brązy z **Panem budującym tropaion** (około 267-265 p.n.e.)²³.

Z kolei egipski Ptolemeusz III (246-221 p.n.e.), ukazując się w koronie promienistej, egidzie i z trójzębem podkreślał swoje panowanie i kontrolę nad morzami. Syryjski Antioch IV (175-164 p.n.e.) po kampanii egipskiej na części monet (drachmy i brązy) także ukazał się w koronie promienistej. To **przejęcie atrybutów** władców egipskich miało pokazać ich pokonanie²⁴.

Zdobycze wojenne, choć rzadko, także pojawiają się jako przejaw zwycięstwa - Seleukos I Nikator umieścił słonia na brązach po transakcji handlowej z indyjskim królem Chandraguptą, kończącej wyprawę wschodnią. Ten sam motyw rewersu wykorzystał jego wnuk Antioch III Wielki (223-187 p.n.e.) uświetniając tym udaną kampanię indyjską i upamiętniając dar w postaci słoni otrzymany od baktryjskiego Euthydemosa i indyjskiego Sophagesenusa z Pendżabu, jednocześnie przypominając stado

19 J. Bodzek, *Naval Supremacy Propaganda on the Coins of Ptolemy I*, [w:] *AEgyptus est Imago Caeli. Studies Presented to Krzysztof M. Ciałowicz on His 60th Birthday*, red. M. A. Jucha, J. Dębowska-Ludwin, P. Kołodziejczyk, Kraków 2014, s. 281-289.

20 L. Morawiecki, *Propagandowe aspekty mennictwa starożytnego*, „Wiadomości Numizmatyczne” XXIV, z. 1, 1980, s. 4.

21 G.K. Jenkins, *Ancient...*, s. 223, il. 528.

22 N. Davis, C.M. Kraay, *The Hellenistic...*, il. 119, 122.

23 A.R. Bellinger, M.A. Berlincourt, *Victory...*, s. 34, tabl. VIII.3.

24 Mielczarek M., *Boskość władcy na monetach Seleukidów. Obraz i słowo*, [w:] *Stempel monet. Obraz a słowo. Materiały XIII Ogólnopolskiej Sesji Numizmatycznej w Nowej Soli*, Nowa Sól 2006, s. 18.

słoni darowane dziadkowi 100 lat wcześniej (tetradrachmy, m. Ekbatana). Słoń był dla Greków symbolem Indii i umieszczenie go na monetach sugerowało władzę, przynajmniej nominalną, nad tym terenem²⁵.

Niekiedy władcy po zwycięskiej kampanii przyjmowali tytuł zwycięzcy – **Nikator**. Jako pierwszy oficjalnie zrobił to Antioch I (280-261 p.n.e.), brak jednak odzwierciedlenia tego faktu na monetach. W jego ślady poszedł np. Antioch IV (175-164 p.n.e.) po udanej wyprawie na Egipt w 169-168 p.n.e., ale przyjął tytuł w brzmieniu **Nikeforos**²⁶. Nikeforem mianował się też w Baktrii Amyntas (100-75 p.n.e.), niestety, nieznane są okoliczności tego zdarzenia²⁷.

Czy ukazanie na monetach głowy władcy w skalpie słonia jako znak pana Azji lub innych azjatyckich atrybutów Dionizosa możemy uważać za swego rodzaju propagandę zwycięstwa? Na części monet baktryjskich takie wizerunki władców w skalpie słonia się pojawiają. Czy na monetach władców Bitynii Zeus wieńczący imię króla, oznacza cokolwiek w kontekście propagandy sukcesu wojennego? Nike wieńcząca imię władcy i jego tytuł Nikeforos na rewersach tetradrachm Oroferesa (158-157 p.n.e.) z Kapadocji to już chyba raczej aluzja do władców, którzy tron zawdzięczali bardziej własnym zdolnościom niż dziedziczeniu tronu. A co oznacza Nike np. na brązach Mitrydatesa VI Eupatora?

Wiele przypadków czeka na rozwiązanie, często wiążące się z koniecznością przedatowania monet. Czyha wiele pułapek, bo nie wszystkie na pozór wojenne symbole do takich muszą należeć. Zwłaszcza w późnym okresie hellenistycznym wykorzystanie propagandy zwycięstwa staje się jakby rutyną, kiedy symbolizuje ona bardziej ogólną ideę zwyciężczości władcy, stając się ikonografią siły lub pobożnych życzeń panujących. Szczególnie widać to później w kontynuacji rzymskiej, kiedy to propaganda militarna zyskała jeszcze bardziej na znaczeniu i na bazie wcześniejszych elementów stworzyła szereg kanonów – Nike wieńcząca, Nike z wieńcem i palmą, sceny władcy z tropaionem, jeńcami i Nike, żeby wymienić najpopularniejsze, które często trudno powiązać z konkretnymi zdarzeniami. W niektórych przypadkach można jednak domyślać się konkretnych zdarzeń upamiętnionych na monetach, choć nie zawsze jesteśmy w stanie zidentyfikować je i dopasować do zdarzeń historycznych.

Symbols of Military Victory in the Ancient Greek Coinage Summary

Coins by their nature are political propaganda, messages sent by issuers to subjects and enemies alike. Coins are historical documents, works of art, miniature sculptures on a typically circular metallic surface considered by some a minor art form, considered by others a popular art form that can be stunningly evocative. It all makes from the beginning of its existence coin was used as a means of communication.

In the history of minting coins many times were used to transfer a variety of content, among other things, to propagate military victories, both land-based and a little later - at sea. The first motives which we can certainly assign this kind of propaganda, appeared in the coinage of the Hellenistic kings, sometimes accompanied by an additional element in

25 N. Davis, C.M. Kraay, *The Hellenistic...*, s. 186, 198-199, il. 75.

26 Tamże, il. 81.

27 Tamże, il. 175.

monarchs titlature - Nicator. It then began to put on the back of the goddess of victory Nike with wreath and palm in hand, trophaion (Roman trophy) built with elements of armament and, in the case of maritime victory, prow or Nike standing on prow. Perhaps some topics from mythology, for example associated with Heracles, also served to highlight the successes of the war.

Full development and gained particular popularity in the Roman period, where in addition to the individual symbols of victory appeared all the scenes involving prisoners, trophy or Nike, in various configurations with additional elements, which gained sometimes very original look.

Many performances, yielding smaller or greater processing, entered permanently into the canon of winning propagation willingly placed on the coins not only the rulers of antiquity, but modern rulers, as allegories of military success.